

Qlobal vulqarizm bazası

Rasim Əliquliyev¹, Yadigar Cəfərov²

¹AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu

²AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

¹rasim@science.az, ²yedgar@yandex.ru

Xülasə— Məqalədə **İnformasiya cəmiyyətində etik ölçülərin qorunması məsələləri nəzərdən keçirilmiş, İnternet mühitində vulqar sözlərdən istifadə problemi təhlil edilmişdir. Cəmiyyətin mədəni inkişafı, informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından arzuolunmaz sayılan bu problemin həlli üçün qlobal antivulqar bazasının yaradılması təklifi irəli sürülmüşdür.**

Açar sözlər— *vulqarizm; vulqar leksika; antivulqar; domen adları; informasiya cəmiyyəti*

I. GİRİŞ

Bəşər tarixinin sənətkarlıq, manufaktura, mexanikləşmə və avtomatlaşdırma kimi dörd mühüm mərhələsindən keçib hazırda bütün milli mədəniyyətləri özündə ehtiva edən qloballaşma bu gün milli dillərin lüğət tərkibinə təsir göstərən ictimai proseslərin ən mühümüdür. Qlobal mühit insanları, mədəniyyətləri bir-birinə yaxınlaşdırır və bunun da əsasında İnternet dayanır. İnternet kommunikasiyası fenomenini meydana gələnə qədər fərdlər arasındakı ünsiyyət konkret və qapalı informasiya fəzasında gerçəkləşdiyindən müvafiq hüquqi, mənəvi, dini dəyərlərin köməyi ilə bu ünsiyyətə hansısa formada nəzarət etmək mümkün olurdu. İnternet mühiti isə informasiya məkanları arasındakı sərhədləri ortadan götürür və qapalı informasiya fəzaları qlobal virtual məkanda “udulur”. Belə bir məkan insanlarda yeni davranış stereotiplərinin meydana çıxmasına səbəb olur. Bu stereotiplərin mühüm bir qismi də informasiya cəmiyyətinin (İC) etik aspektləri ilə bağlıdır. Elə buna görə də İC fenomeninin tədqiqatçıları onun etik aspektlərinə xüsusi diqqət yetirilməsini çox vacib hesab edirlər. [5].

Təsadüfi deyildir ki, 2005-ci ildə Tunisdə keçirilmiş İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitinin (World Summit on the Information Society) Fəaliyyət Planının 10-cu bəndi də bilavasitə İC-nin etik ölçüləri barədədir. Burada İC-nin etik ölçüləri ilə bağlı universal qiymətləndirmələrin aparılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün ümumi prinsiplərin irəli sürülməsi, insan hüquq və azadlıqlarına dair fundamental dəyərlərin qorunması, bu sahədə araşdırmaların davam etdirilməsi və s. bu kimi mühüm şərtlər təsbit olunmuşdur [16].

II. PROBLEMİN AKTUALLIĞI

İC-də etik ölçülərin pozulması bəzən dil vahidlərindən istifadə səviyyəsində özünü göstərir. İnternet fenomeni hər bir dilin istifadə dairəsini genişləndirir, həyatımıza gətirdiyi çoxsaylı mütərəqqi yeniliklərlə bərabər, dilin lüğət fondundan, xüsusilə şifahi dil leksikasından istifadə ilə bağlı müəyyən problemlərin həllini də zərurətə çevirir. Bu məqalədə İC-də etik davranış normalarının qorunması, eyni zamanda informasiya təhlükəsizliyi baxımından kifayət qədər mühüm əhəmiyyət

kəsb edən bir məsələ - virtual məkanda vulqarizmlərdən istifadə, dil vahidlərinin doğurduğu problemlər tədqiq edilir və onların həlli yolları göstərilir.

III. PROBLEMİN HƏLLİ

Vulqarizm latın sözü olub vulgaris, yəni, “sadə xalq” mənası verən vulqarizm ədəbi dil normalarına zidd qaba (qeyri-ədəbi) söz, yaxud ifadələri bildirmək üçün istifadə olunan beynəlxalq termdir. [7, 20]. Hər cür söyüş, təhqir, qarğış, insanların bir sıra mənfi xüsusiyyətlərini ifadə etmək, onları alçaltmaq, lağa qoymaq məqsədilə işlədilən bir sıra sözlər vulqar leksika nümunələridir. Vulqarizmlər danışıq üslubu üçün xarakterikdir. Onların ədəbi dildə istifadəsinə, bir qayda olaraq, yol verilmir. Çünki vulqarizmlər istənilən dil üçün arzu edilməzdir. Vulqar leksika dilin bədiiliyini, obrazlılığını, gözəlliyini pozur, bayağılaşdırır, kobud bir şəkllə salır.

İnternet meydana gələnə qədər vulqarizmlərlə bağlı başlıca müzakirələr, əsasən, onların bədi dildə işlənilməsi ilə bağlı olmuş və bu müzakirələr uzun illər ərzində xüsusi emosional mənə kəsb etmişdir. İnternet mühitində vulqarizmlərlə bağlı problemi yaradan əsas səbəb odur ki, bu məkanda reallaşan ünsiyyət aktları, dil normalarının, o cümlədən istifadə edilən leksikanın sərbəstliyi, qeyri-məhdudluğu baxımından şifahi dilə çox uyğundur. Amma şifahi ünsiyyətdən fərqli olaraq virtual məkandakı ünsiyyətin özü də ədəbi dildə olduğu kimi yazılı şəkildə reallaşdırılır. Bu mənada, virtual ünsiyyət özünün canlılığına, ekspressivliyinə, bu ünsiyyətdə iştirak edən tərəflərin dil işarələri vasitəsilə özünüifadə tərzinə görə dilin bədi üslubuna çox bənzəyir. Virtual mühitin hər bir iştirakçısı daxil olduğu ünsiyyət aktlarında müvafiq normalara, o cümlədən dil normalarına münasibəti ilə, seçdiyi leksik vahidlərlə özünün virtual obrazını yaradır. Şifahi dilin leksik fondundakı sərbəstliyin, istifadəçinin bu mühitdəki tam müstəqilliyi və azadlığının virtual məkannın sərhədsizliyi ilə üst-üstə düşməsi virtual şəxsiyyətə özünü ifadə etmək üçün geniş imkanlar verdiyi qədər etik normaların pozulması hallarına da yol açır. Bu normaların pozulması isə, əksər vəziyyətlərdə vulqarizmlərdən geniş istifadə hallarında özünü göstərir.

Qlobal virtual məkanda vulqarizmlərdən istifadənin doğurduğu problemlərin miqyası çox böyükdür. Qapalı informasiya fəzalarında real aləmin mental dəyərləri fonunda hər bir fərdin özünüsənura hissi vulqarizmlərdən istifadə meyllərini bir qədər məhdudlaşdırır. Savadından, dünyagörüşündən, mədəni səviyyəsindən asılı olaraq müəyyən istifadəçilər qrupu vulqarizmlərdən istifadəni özünə rəva görməyərək informasiya mədəniyyətinin etik ölçülərinə riayət etmiş olurlar. Qlobal virtual məkanda isə vəziyyət xeyli fərqlidir. Təkcə fərdlərin deyil, mədəniyyətlərin, milli dillərin, dünyagörüşlərinin üz-üzə gəldiyi bu məkanda hətta simvol

dəyişməsi, bir dildə seçilmiş sözün, xüsusi adın başqa bir dildə yeni fonetik çalar, semantik məna qazanması da vulqarizm problemini aktuallaşdırır.

Təhqir məzmunlu hər bir sözün bütün xalqlar üçün böyük faciələrə yol açma biləcək kəsərli informasiya silahı, konflikt mənbəyi olduğunu nəzərə alsaq, virtual məkanda vulqarizmlər, ilk növbədə, informasiya təhlükəsizliyi baxımından narahatlıq doğurur. Aparılmış müvafiq tədqiqatlardan çıxan nəticə informasiya təhlükəsizliyinin dörd mühüm komponenti özündə birləşdirdiyini göstərir: 1) Konfidensiallıq; 2) İnformasiyanın bütövlüyünün təmin olunması; 3) İnformasiyanın istifadəçilər üçün əlçatanlığı; 4) Fərdlər və sosial qruplar tərəfindən istifadə edilən məlumatların mənəvi, əxlaqi dəyərlərə xələl gətirməməsi, cəmiyyət, dövlət, vətəndaşlar üçün ideoloji və psixoloji problemlər yaratmaması [6]. Bu baxımdan, vulqarizmlər informasiya təhlükəsizliyinin ümumi vəzifələrini təşkil edən komponentlərdən sonuncusuna qarşı yönəlmiş birbaşa təhdiddir.

Digər tərəfdən, vulqarizmlərdən istifadə kommunikasiyaların bir səviyyədən digərinə keçidinə, onların ardıcılığına mane olan çox ciddi əngəldir. Elmi ədəbiyyatda kommunikasiyanın müxtəlif səviyyələri fərqləndirilir: 1. Tanışlıq səviyyəsi (Level of acquaintance); 2. İnformasiya paylaşımı (Sharing of information); 3. İdeya paylaşımı (Sharing of ideas); 4. Emosiya paylaşımı (Sharing of emotions); 5. Dərin səviyyəli paylaşım (Gut level sharing) [15].

Vulqarizmlərdən istifadə fərdlər arasındakı ünsiyyət xəttinin çox zaman tanışlıq, yaxud informasiya paylaşımı səviyyəsində qırılmasına səbəb olaraq bunun daha dərin tanışlığa, hər hansı sahədə (işgüzar əlaqə, şəxsi həyat və s.) fəal əməkdaşlığa doğru inkişafına imkan vermir, beləliklə, ünsiyyət öz əhəmiyyətini itirmiş olur.

Vulqar sözlərin işlədilməsi xüsusilə uşaqların nitqində daha çox nəzərə çarpdığından bu amil də İnternet mühitində vulqarizmlərə qarşı mübarizəni aktual edir. Çünki dünyadakı İnternet istifadəçilərinin əhəmiyyətli bir hissəsi də söz ehtiyatını mətbuat, televiziya, kitablar, filmlər, o cümlədən İnternet vasitəsilə zənginləşdirən azyaşlılardan ibarətdir və İnternet məkanında vulqar leksikadan geniş istifadə onların müvafiq dil etiketlərinə yiyələnməsi prosesinə mənfi təsir göstərə bilər.

Məsələnin daha bir əhəmiyyətli cəhəti isə istifadəçi adı, domen adlarının yaradılması zamanı vulqarizmlərdən istifadə hallarının qarşısının mümkün qədər alınması zərurətidir. Bu problem iki formada özünü büruzə verir. Birinci halda, milli məkandakı istifadəçilər üçün nəzərdə tutulmuş domen adını qeydiyyatdan keçirənlər bu sahədəki sərbəstlikdən istifadə etməklə öz məqsədlərinə uyğun olaraq milli dildəki müvafiq vulqarizmlərdən birini domen adı kimi müəyyənləşdirirlər. Domen Adlar Sistemi (ing. Domain Name System) tərəfindən heç bir maneəsiz qeydiyyata alınan belə domenlər üzrə yaradılmış İnternet səhifələrində, bir qayda olaraq, əxlaqsızlığı təbliğ edən materiallar, şəkillər, videolar, mətnlər və s. yerləşdirilir. Azərbaycanın milli İnternet mühitində kifayət qədər belə domen adlarına təsadüf etmək mümkündür.

İkinci hal isə, daha çox, bir dildə yaradılmış domen adının digər bir dildə simvol dəyişikliyinə məruz qalması ilə bağlıdır.

Təsadüfi deyil ki, domen adlarının yaradılması prinsipləri ilə bağlı elmi tövsiyələrdə bu amilə xüsusi diqqət yetirilməsi zəruri sayılır. Bir dildə yaradılmış domen səs kompleksinin başqa bir dildə hər hansı vulqarizmin səs kompleksi ilə üst-üstə düşməsi və nəticədə domen adının yanlış assosiasiya doğurması, qeyri-adi görünməsi, yaxud domen adının öz məqsədindən xeyli fərqlənməsi çox realdır. Belə hallar, İnternet səhifəsinin potensial istifadəçilərinin çox olduğu konkret dil mühitində domen adının uğuruna xələl gətirən, bir əmtəə nişanı olaraq onu müəyyən risk qarşısında qoyan amillərdir. Domen adlarının, istifadəçi adların fərdi olduğu qədər həm də ictimai xarakter daşdığını nəzərə alsaq, bu sahədə müəyyən nəzarət alətlərinin tətbiqinə ehtiyac vardır.

IV. TƏKLİFLƏR

Müxtəlif forumlarda, söhbət otaqlarında senzurdan kənar söz və ifadələrin qarşısını almaqdan ötrü tətbiq edilən söz süzgeci (Worldfilter) proqramları bu sahədə səmərəli həll sayıla bilər. Bu proqramlar ünsiyyət prosesində qeyri-normal leksik vahidləri, o cümlədən vulqarizmləri bloklaşdırmaq və bununla xüsusən azyaşlı istifadəçiləri arzuolunmaz kontentlərdən mühafizə etmək üçün hazırlanmışdır [13]. Proqram açar sözlərin unikal alqoritmlə tanınması və bloklaşdırılması prinsipi əsasında işləyir. Açar sözlərin toplandığı elektron lüğət bazası peşəkar dilçilər tərəfindən tərtib edilir. Eyni zamanda, lüğətdə toplanmış söz və ifadələrin sırası zərurət yarandıqca istifadəçilər tərəfindən daxil edilən yeni nümunələr hesabına genişləndirilir. Söz süzgeçlərində vulqar leksika nümunəsinin dəyişdirilməsi iki üsulla həyata keçirilir: 1) Maska üsulu – bu zaman sistem daxil edilmiş vulqar sözü itirərək onun əvəzinə yazılıq baxımından həmin sözün strukturuna yaxın olan, lakin tamam başqa məna verən sözü təklif edir. 2) Dəqiq əvəzləmə üsulu – bu üsuldan istifadə zamanı sistem yalnız lüğət bazasında dəqiq alternativli olan sözləri dəyişir. Əgər belə bir alternativ yoxdursa, bu zaman, söz simvolik işarələrlə əvəz olunur [14].

Beləliklə, söz süzgeçlərinin yaradılması və istifadəsi təcrübəsinə əsaslanaraq global vulqarizm bazasının yaradılması İnternet mühitində vulqarizmlərə qarşı uğurlu mübarizə üsulu ola bilər. Belə bir bazanın yaradılması işi, ilk növbədə, milli dillərə aid vulqar leksika nümunələrinin lokal bazalarda toplanmasından başlanmalı, daha sonra lokal bazaların global vulqarizm bazasına – AntiVulgar sisteminə inteqrasiyası təmin edilməlidir. Bu işin fərdi təşəbbüslər üzrə deyil, vahid siyasət sənədi və bütün milli dillər üçün ümumi olan texniki standartlar əsasında həyata keçirilməsi, formalaşdırılan lokal bazaların global vulqarizm bazasında uğurlu inteqrasiyası üçün prosesin İC-də etik normaların qorunması üzrə global çağırışlar irəli sürən və buna nəzarəti həyata keçirən Elm, Təhsil və Mədəniyyət üzrə Birləşmiş Millətlər Təkilatının (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) koordinatorluğu ilə aparılması vacibdir.

GÖZLƏNİLƏN NƏTİCƏLƏR

Global vulqarizm bazası tətbiq edildikdən sonra virtual ünsiyyət prosesində vulqarizmlərdən istifadə səviyyəsi aşağı düşəcək. İnternet istifadəçiləri öz davranışlarını virtual məkanın onlara təklif etdiyi optimal etik normalara uyğunlaşdırmağa başlayacaqlar. Bu bazanın imkanları həttə

virtual ünsiyyətdə vulqarizmlərdən istifadəyə xüsusilə tez-tez cəhd göstərən istifadəçilərin müəyyənləşdirilməsi və onlara qarşı real həyatda olduğu kimi ictimai qınaq mexanizminin təşkilinə, yeri gəlsə, bir sıra texniki sanksiyaların tətbiqinə belə imkan verəcək.

Qlobal vulqarizm bazası vulqar sözlərin domen adları kimi müəyyənləşdirilməsi, milli dillərdə yaradılmış domen adlarının qlobal mühitdə vulqar semantika ilə assosiasiya olunması riskini də minimallaşdıracaq. Məsələn, domen adları qeydiyyat üçün təqdim olunarkən DNS həmin adı qlobal vulqarizm bazasında inteqrasiya olunmuş milli bazalar üzrə nəzərdən keçirərək onun müxtəlif dillərdə mümkün assosiasiyaları barədə adı təqdim edən subyekti əvvəlcədən məlumatlandıracaq və onu ad barədə bir daha düşünməyə çağıracaq. Belə bir bazanın yaradılması bəzi şəxs adlarının, soyadların, təxəllüslərin, toponimlərin başqa dillərə transliterasiyası zamanı həmin dillərdə vulqarizm kimi səslənməsi problemini də aradan qaldıra bilər.

Bütün bunlarla yanaşı, milli vulqarizm bazalarının yaradılması və onların qlobal məkanda inteqrasiyası prosesinin kifayət qədər çətin və mürəkkəb bir proses olduğu da nəzərə alınmalıdır. Bu sahədə ən böyük çətinlik vulqar mənə verən söz və ifadələrin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və sistemin lazımı anda onları düzgün tanıması ilə bağlıdır. Eyni zamanda, qlobal vulqarizm bazasının nəzarətindən yayınma yolları da diqqətdən kənar qalmamalıdır. Bunun ən çox istifadə edilən üsulları, məsələn, sözün mənəyə xələl gətirməyəcək dərəcədə orfoqrafik təhrifi, bir və ya bir neçə hərfin başqa qrafika ilə verilməsi və s. ola bilər. Ona görə də milli vulqarizm bazaları formalaşdırılarkən, hər bir söz, ifadə məhz kontekst üzrə nəzərdən keçirilməli, söz və ifadələr bazaya mümkün təhrif tipləri nəzərə alınaraq daxil edilməli, bir sözlə, mənənin dəqiq tanınması üçün sistemin müvafiq blokları mükəmməl qaydada işlənməlidir.

Virtual məkan bütün digər özəllikləri ilə bərabər, həm də mədəniyyətlər arasında davamlı dialoqu təmin edən açıq

məkandır. Milli mədəniyyətlərin bu məkanda nizamlı, səliqəli, etik normalara uyğun bir şəkildə dialoqa girməsi, bəşəriyyətin rifahı naminə mədəniyyətlərin bir-biri ilə ortaq dil tapması üçün qeyd edilən məsələlərin tədricən həyata keçirilməsi zamanın tələbidir.

ƏDƏBİYYAT

- [1] Access Denied - The Practice and Policy of Global Internet Filtering. Edited by Ronald Deibert, John Palfrey, Rafal Rohozinski, and Jonathan Zittrain. The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2008, 472 p.
- [2] Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Research on the Internet in Cyberspace. Provides access to report of workshop held in Washington DC 1999. 18 p.
- [3] Charles Ess, Digital Media Ethics. London, 2009, 256p.
- [4] S.Ə. Cəfərov, Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 192 s.
- [5] R.M. Əliquliyev, R.Ş. Mahmudova., “İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri,” *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*. 2010, №1, s. 14-22
- [6] R.M. Əliquliyev, Y.N. İmamverdiyev, F.F. Yusifov, “Cəmiyyətin informasiya təhlükəsizliyinə dair bəzi konseptual baxışlar,” *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, № 2 (4), 2011, 3-9
- [7] R. Ə. Fərəcov, İzahlı dilçilik lüğəti. Bakı, “Maarif”, 1969, 143 s.
- [8] Xueyang Xu, Z. Morley Mao, and J. Alex Halderman. Internet Censorship in China: Where Does the Filtering Occur?. University of Michigan, 2011, pp. 133-142
- [9] M.Ə. Mahmudov Mətnin formal təhlili sistemi; Azərbaycan dilinin materialı əsasında, monoqrafiya. Bakı, “Elm”, 2002, 242 s.
- [10] Stark, Philip B., “The Effectiveness of Internet Content Filters,” University of California, Berkeley. 2007
- [11] Ф.Соссиор. Курс общей лингвистики. Изд-во Урал. ун-та, 1999, 432 с.
- [12] http://nnm.ru/blogs/smaikls/nazvaniya_sajtov/#comment_2279833
- [13] <http://en.wikipedia.org/wiki/Wordfilter>.
- [14] http://sozdat-forum.ru/wiki/Sozdanie-fil_tra-necenzurnqih-slov.html
- [15] <http://powertochange.com/sex-love/spark>
- [16] <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/poa.html#c10>